

Openingstekst: Ad den Besten, Poëzie om te zingen, p. 16

“Hoor Israëli, de Heer is God,
Vraag niet naar and're goden,
zoek uw geluk niet in het lot,
uw leven niet bij doden.
Niets zoudt ge vinden wijd en zijd
dan het Egyptisch duister,
De slavernij, de boze tijd.
Hij is de Ene, luister:
uw enige Bevrijder!”

Lezing: Exodus 32 ,1-28

Overweging

In onze tijd, waarin we graag inclusief denken, tolerant zijn, en *safe spaces* creëren, is de bijbel per definitie een irritant boek. Het diepste wezen van de bijbel is oordelend, intolerant, exclusief. Misschien kunnen we daarom in deze tijd ogenschijnlijk zo weinig met de bijbel aanvangen. Zelfs de Odyssee kunnen we alleen nog verfilmen als we de held Odysseus aan het eind spijt laten hebben van zijn gewelddadigheden in Troje. Zo allergisch zijn we voor oordeel en geweld - en terecht natuurlijk! Maar wat moeten we dan met een boek dat zo intolerant belijdt 'JHWH alleen' en geen andere goden!'

Tot op de dag van vandaag hebben veel theologen en wetenschappers die scherpe, intolerante kant van de bijbel maar al te graag willen contextualiseren, historisch weg willen verklaren door dat oordelende karakter te zien als een fase in een ontwikkeling in de richting van een religie van universalisme en liefde. Maar de Tora, de Profeten en de Psalmen blijven erbij: er klinkt een intolerant, kritisch 'nee'. In plaats van 'anything goes' krijgt de lezer het devies mee 'geen andere goden!'.

We gaan het beest vandaag recht in de bek kijken. We hebben daartoe het iconische verhaal van het Gouden Kalf nog ietsje vélder gelezen dan normaal wordt gedaan. Na het stuksnijten van de stenen tafelen door Mozes volgt die absoluut afschuwwekkende scène waarin 3000 man uit het volk worden gedood. Het volk heeft door het bouwen van het Gouden Kalf het verbond met JHWH verbroken - en op zijn beurt dreigt JHWH zelf zich uit de bevrijdingsgeschiedenis van het volk terug te trekken. Meer mis dan dit kan het niet gaan. Wat een horror! Wat een oordeel!

De Egyptoloog Jan Assmann heeft in deze scène het begin gezien van alle vormen van religieus geweld: daar begint volgens hem de intolerantie, het geweld tegen anderen die iets anders geloven dan wij. Het is precies zo'n scène die ons van de bijbel zou kunnen doen walgen.

Maar laten we toch nog eens heel precies kijken. Het volk Israël heeft in zijn grote bevrijdingsboek van de Tora beschreven hoe zij zelf, als volk, bevrijd worden uit het land van de dood, het land waarin zij gevangen zaten in het slavensysteem van de grote Tiran, the Big Brother, die zich Godzelf waande. Mozes heeft die Farao getrotseerd, en zijn volk uitgeleid uit Egypte, door het water van de zee heen. En nu beschrijven zij zelf, voor hun eigen toehoorders, hoe zij nu zélf, nauwelijks ontsnapt

-

aan de slavernij, zich neerbuigen voor een Gouden Kalf. Hoe ze niet bij hun bevrijding blijven maar opnieuw door de knieën gaan. Dat is wat ze, heel zelfkritisch, beschrijven. Welke volk doet dat, wanneer het zijn eigen *founding myth* opschrijft, hun bestaansmythe, hun wordingsgeschiedenis? Hoe zou u dat zelf doen, als u de geschiedenis van uw familie, uw volk, zou opschrijven? Zou u dan uitgebreid vertellen hoe uw familie en uzelf steeds weer de fout zijn ingegaan? Want dat is wat hier gebeurt. De schrijvers van de bijbel zeggen dus niet: "ooh moet je zien wat voor een afgoden al die andere volkeren aanbidden... wat erg! We gaan ze doden!" Nee, hier wordt in het verhaal een volk getoond dat, na net bevrijd te zijn van de tirannie, zich vrijwillig neerbuigt in aanbidding voor dat gouden kalf, dat - we hebben het net gelezen - een voortbrengsel is van de ringen uit hun eigen oren, een samenraapsel van het laatste Egyptische goud dat ze bij zich droegen.

Het verhaal wordt niet zonder begrip verteld. Mozes is immers weg. En hij blijft weg. Het grote verhaal, het grote visioen is achter de horizon verdwenen, opgegaan in de mist van de bergtoppen. De leegte is met handen te tasten, daar in die woestijn. Hoe herkenbaar. Ook in onze tijd. De veilige zuilen verdwenen, de zingevende verbanden opgelost in de mist. Enkel nog dat verlaten individu, dat het zelf maar een beetje moet redden. Zonder bedding, zonder bezielend verband. Herman Tjeenk Willink heeft daar een goed boekje over geschreven, wat dat betekent voor onze samenleving, dat we niet meer vanzelfsprekend binnen de zuilen, dwars door rangen en standen heen, samenwerken om scholen en ziekenhuizen en liefdadigheid vorm te geven. t Is allemaal weg, neergelegd bij de overheid, die het dan weer aan 'de markt' heeft overgelaten. De leegte schreeuwt van de aardbodem, en roept om vervulling. Niet voor niets gaat het zo veel over 'identiteit' in onze samenleving. We zijn bevrijd van knellende verbanden, maar wat is er voor in de plaats gekomen? De *cloudlords* van Big Tech – zoals Roxane van Iperen ze noemt - zijn in dat gat gesprongen. Want we zijn kwetsbaar, we zijn makkelijk te hacken, op zoek naar iets om de leegte te vullen. Daar in die woestijn, zowel in de Sinaï als in onze maatschappij, zijn we gemakkelijk verslaafd te maken. "Geef ons goden die voor ons uit gaan!" roepen de Israëlieten.

Het is misschien wel vergelijkbaar met een crisis zoals die zich ook in ons persoonlijk leven kan voordoen. Dat je afscheid hebt genomen van een situatie die niet meer past – een baan, een huwelijk, een ideologie, een kerkgemeenschap misschien wel, een geloof – iets beknellends waarvan je bent bevrijd. En vervolgens sta je dan 'vrij' maar ook wat eenzaam en koud in de wereld. Een makkelijke prooi voor nieuwe machten die over je willen regeren. "Geef ons goden, alsjeblieft". Ze roepen het allemaal, zo staat er, **heel** het volk. Niemand uitgezonderd. Het gouden kalf, dat Aäron voor hen maakt, de nieuwe god, is dan ook niet voor niets een stierkalf: een jong, potent, vitaal dier. Het symboliseert de wensen en obsessies van de mens. We bewonderen maar al te graag het succes, de jeugdigheid, de vitaliteit. En je kunt je best afvragen wat daar eigenlijk mis mee is. Het is natuurlijk prachtig als het leven succesvol en vruchtbaar en groots is.

Aäron ziet het probleem ook niet echt. Hij probeert er zelfs nog een vroom sausje over te gooien. 'Morgen is het feest voor JHWH' zo zegt hij, tegen beter weten in. Hij probeert op deze gouden trofee, door mensen gemaakt, de naam van JHWH te plakken. Maar zo'n stier, zo'n succes-god is helemaal NIET zoals JHWH. Die stier weerspiegelt alleen onze eigen obsessies. Het is een beeld dat geen lastige vragen stelt, zoals ook AI ons alleen maar bevestigt ('goede vraag!') en nooit begint over wezen en weduwen, over gerechtigheid en recht. Met dat beeld in hun midden kijkt het volk enkel naar zichzelf, naar hun eigen goud, hun eigen idealen. Zoals wij ook eindeloos naar onszelf zitten kijken dezer dagen, of we wel mooi genoeg op onze selfies staan.

En voor je het weet is dat stierkalf de maat der dingen geworden. Moet alles wijken voor onze gouden dromen. En letten we niet meer op wat er onder de krachtige hoeven van de jonge stier allemaal wordt vertrapt. Dan vergeten we ook dat dat levenloze gouden stierkalf ons niet kan geven wat wij het meeste nodig hebben: liefde, aandacht, een metgezel. Een levende stem, een kritische vraag ook. Dat gouden kalf is enkel een spiegel.

-

Dan zwenkt de camera in het verhaal naar boven, de berg op. Daar is JHWH woedend geworden: "heb Ik ze dáarom van de Farao bevrijd?" En velen zullen nu misschien zeggen: daar heb je die jaloerse God van het Oude Testament weer. Maar deze God gaat het niet zozeer om zijn eigen eer. Nee, hij ziet dat zijn geliefde mensen hun bestemming moedwillig mislopen. Die hele bevrijding uit het slavenland Egypte lijkt voor niets te zijn geweest. Vanaf de berg ziet hij ons voor wat wij zijn: mensen die zich laten meeslepen door hun eigen obsessies, door hun eigen gouden goden en idealen. Mensen die zichzelf en anderen de gekste dingen opleggen uit naam van een religie, een ideaal. De aarde gaat eraan kapot. Daarom ontbrandt Zijn toorn; Hij kan zijn mensen net zo goed vernietigen want ze zijn figuurlijk gezien regelrecht terug naar het slavenhuis, het land van benauwdheid gelopen!

En dan horen we een van de allerindrukwekkendste scènes uit de bijbel. Mozes gaat pal staan voor zijn volk. Hij corrigeert JHWH. Hij wijst op het verbond. JHWH heeft zojuist het volk 'jouw volk' genoemd, maar Mozes zegt: 'Nee, is het niet ook en vooral *Uw volk?*' *Mozes maakt het aangezicht van JHWH zacht*, zo staat er. Hij zegt: 'Als Gij dit volk nu vernietigt, krijgen de Egyptenaren gelijk. Dan heeft een kwade god dit volk misleid en gedood. Keer u toch om!' Het is een indrukwekkende scène. Er is alle aanleiding om het volk op te roepen zich te bekeren. Maar hier wordt God gevraagd zich te bekeren.

En JHWH kreeg berouw over het kwaad dat hij gezegd had te zullen doen. Mozes heeft het voor elkaar. Zonder dat ze het daar onderaan de berg in de gaten hebben, is er iemand die voor hen pleit. Iemand die deze God heeft herinnerd aan zijn eigen naam, zijn eigen verbond. Buiten hun bubbel om is er een ánder verhaal gaande.

JHWH keert terug van zijn woede. En Mozes gaat, met de stenen tafelen onder zijn arm, gauw naar beneden. De woede van JHWH is gezakt. Maar Mozes' woede ontbrandt pas echt als hij eenmaal écht ziet wat er onder aan de berg gebeurd is. Hij smijt de stenen tafelen stuk en hij verbrijzelt het gouden kalf. *Schluss damit!!* Het kalf moet terugkeren naar waar het vandaan kwam: uit de onderbuik van het volk. 'Opdrinken!' sommeert Mozes.

Ja, met wiens woede hebben wij hier nu eigenlijk te maken? Gods woede? Of die van Mozes? De horror die volgt is er niet minder om. Een grote zonde is begaan, zo zegt Mozes. En terwijl Aäron zijn eigen straatje probeert schoon te vegen ('er kwam zomaar een gouden kalf uit'), wordt Mozes alleen maar woedender. 'Iedereen die voor JHWH is', roept hij, 'die kome bij mij!' Het zijn de Levieten, de bewaarders van de Tora, die zich melden. Zij beseffen als eerste dat ze op deze manier hun Bevrijder zijn kwijtgeraakt, en daarmee de vrijheid die ze geschonken hadden gekregen zijn verloren. En dan is daar weer die woede. Van Mozes? Van JHWH? 'Zo zegt de Heer de God van Israël' zegt Mozes. Maar er was helemaal geen uitspraak van JHWH aan voorafgegaan. Zuigt Mozes het uit zijn duim? Hoe het ook zij, het volk moet de dood onder ogen zien. 'Laat ieder zijn zwaard aangorden en door het kamp trekken en doden: zijn broeder, zijn naaste, zijn vriend.' Het komt ongelooflijk dichtbij. Want je broeder, je vriend, dat ben jijzelf. Héél het volk had immers aangedrongen op dat gouden kalf? En nu horen we van de moord op ieders broeder en vriend. 'Er vielen uit het volk op die dag drieduizend man' zo staat er. Waarom 3000? We hadden in het begin heel duidelijk gehoord dat héél het volk in aanbidding voor de nieuwe godheid lag. Ze waren allemáál schuldig. Mijn indruk is daarom dat die 3000 doden een 'pars pro toto' zijn, een deel dat staat voor het geheel. Wie zich laat afbrengen van de bevrijding uit Egypte en wederom slaaf wordt van de machten van goud en voorspoed en vruchtbaarheid, diens weg zal doodlopen. Maar hoe vertel je dat?

Als de bijbelvertellers nu zouden zeggen 'en toen vond heel het volk de dood', dan is er geen verhaal meer. Dan is de vertelling weg en de toekomst gesloten. Dan is er verder nooit meer iets te vertellen. En toch wil de verteller duidelijk maken hoe zwaar dit is, hoezeer dit een kwestie is van leven en dood. Dit oordeel, het afschuwelijke, horror-achtige van dit oordeel is niet opgetekend, omdat de bijbelschrijvers iets aardigs over de Levieten wilden vertellen, of omdat er 3000 man te veel waren.

Nee, de verteller wil ons de gruwelijkheid inpeperen die inherent is aan het buigen voor al die verslavende en tirannieke machten om ons heen. Dan is het einde verhaal. Dan trekt JHWH zich terug, dan is het gedaan met de bevrijding en gedaan met de menselijkheid.

En toch is het hier géén einde-verhaal. Dankzij die pleiter op die berg, die Mozes, die JHWH herinnerde aan het verbond, gaat het verhaal door. Het volk tekent weliswaar het eigen doodvonnis door te buigen voor het Kalf, maar toch is er, ver buiten hun bubbel, ver buiten hun zicht, iemand die voor hen pleit. Die om genade smeekt.

En zo vertelt dit verhaal ons dus dat *beide* dingen waar zijn: het volk, wij zelf, zijn ten dode toe gedoemd, want steeds maar weer geneigd dat gouden kalf te aanbidden. Ten dode toe, zoals we ook met het gouden kalf van de AI onze eigen ondergang hebben binnengehaald. En tegelijk ook mensen die er, ondanks dat, mogen zijn. Mee mogen doen. Een rol te spelen krijgen. In de protestantse traditie noemen we dat, bij monde van Luther: *simul iustus et peccator*: zowel gerechtvaardigd als zondaar. Dat is een heel ouderwetse uitdrukking voor wat dat nog veel oudere verhaal uit de Hebreeuwse bijbel ook vertelt, in de vorm van een narratief: dat wij het zelf zijn, die hier een kritische vraag voorgehouden krijgen. Dit verhaal is geen oordeel over anderen, maar een verhaal over onszelf, hoe wij zijn, en hoe wij onszelf steeds weer het leven ontnemen. En dat er temidden van al die doodlopende wegen, iemand is die voor ons pleit. Die deze God met ontferming naar ons laat kijken: allemaal mensen die uit Egypte bevrijd zijn, die het wagen in de leegte van de woestijn, met alleen die Stem. Niet bedoeld als slaaf maar als bevrijde, geliefde mensen. Mogen we elkaar ook vandaag zó ontmoeten, in alle kwetsbaarheid: omdat we allemaal mensen zijn voor wie Mozes én Christus pleit.

Slottekst: K.H. Miskotte, Bijbels ABC, 144 en 220

"Het begin en het beginsel blijft echter een vreemd vertrouwen op die Vreemde in zijn innige nabijheid en onmiddellijk in hetzelfde ogenblik: de godsgave van het ongeloof; déze God betekent de ontgoddelijking der wereld; en de heiliging, die Hij aan ons voltrekt, is de ontgoddelijking, onttovering der wereld voor óns.

Dat dit ongeloof zo dóórgroeie, dat het onze 'tweede natuur' wordt, ja, dat is een hele weg, een strijd, een proces... (...) Hoe vaster wij geloven in de Naam, des te ongeloviger worden wij tegen de oermachten van het leven.

Ekklesia Leiden
Rapenburg 100
2311GA Leiden
www.ekklesialeiden.nl
info@ekklesialeiden.nl